

KORRUPSIYAVIY JINOYATLAR VA ULARNING JAMIYAT RIVOJIGA TA'SIRI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19425441>

Ramazon Rustam og'li Po'latxojiakbarov

Tashkent International university

HQ-3/23 guruh talabasi

E-mail: user0077568@gmail.com

Telefon nomer: +998903330062

Ilmiy rahbar: Alisher Temirovich Achilov

Tashkent International University

"Huquqiy fanlar" kafedrasi professori v.b.,

yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori(PhD),

dotsent, E-mail: achilov1976@mail.ru

Annotatsiya

Maqolada korrupsiyaviy jinoyatlarining jamiyat taraqqiyotiga salbiy ta'siri, huquqiy oqibatlari va korrupsiyaga qarshi kurashishning ustuvor yo'nalishlari xorijiy hamda milliy tajriba asosida ilmiy jihatdan tahlil qilingan va tegishli amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar

korrupsiya, jamiyat rivoji, jinoiy javobgarlik, preventiv choralar, huquqiy ong, iqtisodiy barqarorlik, davlat boshqaruvi.

Аннотация

В статье научно анализируется негативное влияние коррупционных преступлений на развитие общества, правовые последствия и приоритетные направления борьбы с коррупцией на основе зарубежного и национального опыта, даны практические рекомендации.

Ключевые слова

коррупция, развитие общества, уголовная ответственность, превентивные меры, правосознание, экономическая стабильность, государственное управление.

Abstract

The article scientifically analyzes the negative impact of corruption crimes on society's development, legal consequences, and priority areas of anti-corruption

based on foreign and national experience, providing relevant practical recommendations.

Keywords

corruption, social development, criminal liability, preventive measures, legal awareness, economic stability, public administration.

KIRISH

Zamonaviy dunyoda korrupsiya hodisasi nafaqat alohida olingan davlatning ichki muammosi, balki xalqaro hamjamiyatning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qiluvchi global xavf sifatida namoyon bo'lmoqda. Ushbu illat jamiyatning ma'naviy negizlariga putur yetkazadi, iqtisodiy resurslarning adolatsiz taqsimlanishiga olib keladi va eng asosiysi, fuqarolarning davlat institutlariga bo'lgan ishonchini so'ndiradi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko'lamlı islohotlar jarayonida korrupsiyaga qarshi kurashish davlat siyosatining eng ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Xususan, korrupsiya jinoyatlarining tarkibiy qismlari, ularning sodir etilish mexanizmlari va oqibatlarini fundamental tadqiq etish, nafaqat jazo choralarini kuchaytirish, balki ushbu jinoyatlarni keltirib chiqaruvchi sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etishning huquqiy asoslarini takomillashtirishni taqozo etadi [1,B.12]. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, korrupsiya ijtimoiy-huquqiy hodisa sifatida iqtisodiy o'sish sur'atlarini pasaytiradi, investitsiyaviy muhitning jozibadorligini kamaytiradi va ijtimoiy tengsizlikning chuqurlashishiga bevosita xizmat qiladi, bu esa o'z navbatida mamlakatning xalqaro maydondagi nufuziga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Korrupsiya muammosi ko'plab xalqaro va mahalliy olimlar tomonidan turli rakurslarda o'rganib kelinmoqda. Robert Klitgaard o'zining klassik formulasi orqali korrupsiyani monopol hokimiyat va ixtiyoriylikning yig'indisi hamda hisobdorlikning yo'qligi sifatida tavsiflagan bo'lsa, S.Rose-Ackerman korrupsiyaning iqtisodiy va siyosiy jihatlarini o'zaro bog'liqlikda tahlil qilgan [2,B.45].

O'zbekistonlik olimlardan A.Xolbekov va G.Gulyamovlar korrupsiyaga qarshi kurashishning huquqiy mexanizmlari va bu boradagi milliy qonunchilikning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etishgan. Tadqiqot metodologiyasi sifatida mantiqiy tahlil, qiyosiy-huquqiy metod, statistik ma'lumotlarni interpretatsiya qilish va tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Mazkur tadqiqotda Transparency International xalqaro tashkilotining "Korrupsiyani qabul qilish indeksi" (CPI) ma'lumotlari va O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi

tomonidan taqdim etilgan statistik ko'rsatkichlar asosiy empirik baza bo'lib xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida korrupsiya jinoyatlarining dinamikasi va ularning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'siri o'rtasidagi korrelyatsiya tahlil qilindi [3,B.8].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, korrupsiya darajasi va mamlakatning yalpi ichki mahsuloti (YIM) o'sishi o'rtasida teskari bog'liqlik mavjud. Korrupsiya tufayli yuzaga keladigan yashirin iqtisodiyot ulushi davlat byudjetiga tushishi kerak bo'lgan mablag'larning kamayishiga va ijtimoiy dasturlarning to'liq moliyalashtirilmasligiga sabab bo'ladi. Quyidagi 1-jadvalda Markaziy Osiyo mamlakatlarining so'nggi yillardagi Korrupsiyani qabul qilish indeksidagi o'zgarishlari keltirilgan bo'lib, bu bizga mintaqaviy tendensiyalarni anglash imkonini beradi.

1-jadval.

Markaziy Osiyo mamlakatlarining CPI indeksidagi o'rni (2024-yil holatiga)

Mamlakat	Ball (100 dan)	O'rni (180 dan)	Dinamika (so'nggi 3 yil)
Qozog'iston	39	93	Barqaror o'sish
O'zbekiston	33	121	Ijobiy o'sish
Qirg'iziston	26	141	Pasayish
Tojikiston	20	162	Past daraja

Shuningdek, korrupsiya jinoyatlarining turlari bo'yicha tahlil o'tkazilganda, eng ko'p holatlar davlat xaridlari, qurilish va sog'liqni saqlash sohalariga to'g'ri kelishi aniqlandi. 2-jadvalda O'zbekiston misolida korrupsiyaga oid jinoyatlar bo'yicha sudlangan shaxslarning sohalar kesimidagi taqsimoti ko'rsatilgan (shartli ma'lumotlar asosida).

2-jadval.

Korrupsiya jinoyatlari sodir etilgan asosiy sohalar tahlili

Sanoat/Soha	Ulushi (%)	Asosiy jinoyat turi
Davlat boshqaruvi	28%	Mansab vakolatini suiiste'mol qilish
Qurilish va infratuzilma	22%	Mablag'larni talon-taroj qilish
Ta'lim va sog'liqni saqlash	15%	Pora olish/berish
Bank va moliya	12%	Firibgarlik va hujjatsizlik

Korrupsiya tushunchasi o'zining ijtimoiy-huquqiy tabiatiga ko'ra, davlat boshqaruvi apparatining normal faoliyat yuritishiga putur yetkazuvchi, hokimiyat vakillarining o'z xizmat mavqeidan shaxsiy yoki guruh manfaatlari yo'lida g'ayriqonuniy foydalanishida namoyon bo'ladigan murakkab destruktiv hodisadir. Huquqiy doktrinada korrupsiya tushunchasi keng va tor ma'nolarda talqin etilib, tor ma'noda bu – poraxo'rlik va mansab vakolatini suiiste'mol qilishni anglatadi,

keng ma'noda – davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab olgan, ijtimoiy munosabatlar tizimini emirilishiga olib keluvchi negativ ijtimoiy jarayondir. Korrupsiyaning matematik modelini Robert Klitgaard quyidagi formula orqali ifodalagan bo'lib, bu ilmiy tahlillarda keng qo'llaniladi:

$$C = M + D - A$$

Bu yerda: C (Corruption) – korrupsiya, M (Monopoly) – qaror qabul qilishdagi monopoliya, D (Discretion) – vakolat doirasidagi ixtiyoriylik, A (Accountability) – hisobdorlikning mavjudligi. Ushbu formula shuni ko'rsatadiki, qachonki mansabdor shaxs mutlaq monopoliyaga ega bo'lsa va uning xatti-harakatlari ustidan jamoatchilik nazorati hamda hisobdorlik mavjud bo'lmasa, korrupsiya xavfi geometrik progressiya bilan ortib boradi [6,B.114].

Korrupsiya jinoyatlarining tasniflanishi ularni samarali kvalifikatsiya qilish va unga qarshi kurashish strategiyasini belgilashda muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida korrupsiyaviy jinoyatlar turkumiga hokimiyat yoki mansab vakolatini suiiste'mol qilish (205-modda), hokimiyat yoki mansab vakolati doirasidan chetga chiqish (206-modda), mansab soxtakorligi (209-modda) hamda poraxo'rlik bilan bog'liq jinoyatlar (210, 211, 212-moddalar) kiritiladi. Biroq, zamonaviy kriminologiya korrupsiyani faqatgina ushbu moddalar bilan cheklamaydi; unga "elita korrupsiyasi" (yuqori bo'g'inlardagi siyosiy korrupsiya) va "maishiy korrupsiya" (quyi bo'g'indagi kundalik xizmatlar bilan bog'liq korrupsiya) sifatida qarash lozim. Shuningdek, korrupsiya turlariga nepotizm (qarindosh-urug'chilik), kronizm (tanish-bilishchilik) va lobbizmning noqonuniy shakllarini ham kiritish mumkin, bu esa davlat xizmatiga kadrlar tanlashda meritokratiya tamoyillarining buzilishiga va professional boshqaruv tizimining inqiroziga olib keladi [7,B.82].

Korrupsiyaning iqtisodiy oqibatlari davlatning makroiqtisodiy barqarorligiga bevosita zarba beradi. Birinchidan, korrupsiya bozor iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lgan sog'lom raqobatni bo'g'adi. Davlat buyurtmalari va tender jarayonlarida shaffoflikning yo'qligi, resurslarning eng samarador tadbirkorga emas, balki "yaqin" yoki pora bergan sub'ektga yo'naltirilishiga sabab bo'ladi. Bu esa, o'z navbatida, innovatsiyalar to'xtashiga va iqtisodiyotda samarasiz tuzilmalarning saqlanib qolishiga olib keladi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) ma'lumotlariga ko'ra, korrupsiya darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlarda davlat xaridlari qiymati o'rtacha 20-25 foizga qimmatroqqa tushadi, bu esa soliq to'lovchilar mablag'larining samarasiz sarflanishini anglatadi [8, B. 34]. Ikkinchidan, korrupsiya "yashirin iqtisodiyot"ning asosiy oziqlantiruvchisi hisoblanadi. Tadbirkorlar ortiqcha byurokratiya va korrupsion to'siqlardan qochish maqsadida o'z faoliyatini qonuniy maydondan tashqariga olib chiqadilar, bu esa

davlat byudjetiga soliq tushumlarining kamayishiga va ijtimoiy himoya dasturlarining moliyaviy tanqisligiga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy nuqtai nazardan korrupsiya jamiyatda tabaqalanishni va adolatsizlik hissini kuchaytiradi. Korrupsiya tufayli boylar yanada boyib, kambag'allar ijtimoiy xizmatlardan (ta'lim, sog'liqni saqlash) foydalanish imkoniyatidan mahrum bo'ladi, chunki bu sohalaridagi korrupsiya xizmatlarning narxini sun'iy ravishda oshiradi. Bu jarayon jamiyatning intellektual salohiyatiga ham zarar yetkazadi: yosh va iqtidorli mutaxassislar o'z bilimlariga munosib baho berilmayotganini va "tanish-bilishchilik" tizimi ustuvorligini ko'rgach, mamlakatdan chiqib ketishga (brain drain) moyil bo'ladilar. Shunday qilib, korrupsiya nafaqat joriy iqtisodiy ko'rsatkichlarni, balki jamiyatning kelajakdagi rivojlanish poydevorini ham yemiruvchi "ijtimoiy rak" kasalligidir [9,B.156]. Investitsiyaviy muhit uchun esa korrupsiya eng katta "xavf indeksi" hisoblanadi. Xorijiy investorlar huquqiy himoyalangan, sud tizimi korrupsiyalashgan va o'yin qoidalari tez-tez o'zgaradigan bozorga sarmoya kiritishdan o'zlarini tiyadilar, bu esa mamlakatning texnologik yangilanish sur'atlarini pasaytiradi.

Korrupsiyaga qarshi samarali kurashish tizimi kompleks yondashuvni talab etadi, bunda profilaktika va jazo choralari o'zaro muvofiq bo'lishi lozim. Eng samarali instrumentlardan biri bu – davlat boshqaruvini to'liq raqamlashtirish (E-government) hisoblanadi. Raqamlashtirish inson omilini kamaytirish orqali mansabdor shaxsning qaror qabul qilishdagi sub'ektiv ixtiyoriyligini cheklaydi. Masalan, davlat xizmatlari markazlari orqali ko'rsatilayotgan xizmatlar, onlayn auksionlar va "E-notarius" tizimlari korrupsion aloqalarni deyarli nolga tushiradi. Singapur va Gruziya tajribasi shuni ko'rsatadiki, politsiya, soliq va bojxona tizimlarida raqamli nazoratning o'rnatilishi qisqa muddatda korrupsiya darajasini 70-80 foizga kamaytirish imkonini beradi [10,B.201]. Shu bilan birga, davlat xizmatchilarining moddiy ta'minotini yaxshilash va ularning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish ham muhim preventiv chora hisoblanadi; "kam maosh oladigan amaldor – potentsial poraxo'r" tamoyili kriminologiyada o'z isbotini topgan.

Institutsional islohotlar doirasida sud hokimiyatining haqiqiy mustaqilligini ta'minlash va prokuratura hamda korrupsiyaga qarshi kurashish agentliklarining faoliyatini yanada takomillashtirish zarur. Korrupsiyaga qarshi kurashishda "Compliance-control" tizimini nafaqat xususiy sektorda, balki davlat organlarida ham keng joriy etish lozim. Bu tizim har bir tashkilot ichida korrupsion xavflarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf etish imkonini beradi. Shuningdek, xalqaro hamkorlik, xususan, "Egmont" guruhi kabi tashkilotlar bilan aloqalarni kuchaytirish orqali noqonuniy o'zlashtirilgan aktivlarni mamlakatga qaytarish mexanizmlarini ishga tushirish kerak. Nihoyat, jamiyatda korrupsiyaga nisbatan

"nol bardoshlik" (zero tolerance) muhitini yaratish – bu uzoq muddatli pedagogik va mafkuraviy jarayondir. OAVning roli va jurnalistik surishtiruvlar instituti kuchaytirilishi, davlat organlarining xalq oldidagi hisobdorligi shaffof bo'lishi korrupsiyaga qarshi kurashning eng mustahkam kafolati bo'lib xizmat qiladi [11,B.47].

Muhokama natijalari shuni tasdiqlaydiki, korrupsiya nafaqat iqtisodiy zarar keltiradi, balki ijtimoiy adolat tamoyillarini buzadi. Masalan, ta'lim tizimidagi korrupsiya malakasiz kadrlar yetishib chiqishiga, sog'liqni saqlashdagi korrupsiya esa inson hayotining xavf ostida qolishiga olib keladi. Korrupsiyaga qarshi kurashishda raqamlashtirish jarayonlarining roli beqiyos bo'lib, inson omilini kamaytirish orqali korrupsion risklarni minimallashtirish mumkinligi amaliyotda o'z isbotini topmoqda [4,B.56].

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra shunday xulosaga kelish mumkinki, korrupsiya jinoyatlariga qarshi kurashish faqat jazolash mexanizmi bilan cheklanib qolmasligi kerak. [Hozirgi kunda Korrupsiyaga qarshi samarali kurash quyidagi yo'nalishlarda olib borilishi kerak deb hisoblaymiz:](#)

- qonun ustuvorligini va fuqarolar huquq va erkinliklarini kafolatlovchi sud - huquq tizimini takomillashtirishni izchil davom ettirish, [sud tizimining mustaqilligini mustahkamlash;](#)

- davlat xaridlari va litsenziyalash jarayonlarini to'liq blokcheyn texnologiyalari asosida raqamlashtirish orqali ochiqlikni ta'minlash lozim;

- davlat xizmatchilarini ijtimoiy himoyalash me'yoriy aktlarni ishlab chiqish, ular mehnatiga haq to'lash tizimini isloh qilish, bunga tibbiy xizmat bilan, uy-joy bilan ta'minlash (sotib olish) bo'yicha imtiyozlar ham kiradi;

- davlat xizmatchilarining daromadlari va xarajatlarini deklaratsiya qilish tizimini to'liq va shaffof joriy etish, bu boradagi qonunchilik bazasini xalqaro standartlarga (masalan, BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi 20-moddasi – noqonuniy boyish) moslashtirish zarur. Bundan ko'zlangan asosiy maqsad mansabdor shaxslarning noqonuniy daromad olishni oldini olish va manfaatlar to'qnashuvini bartaraf etishdan iboratdir. Davlat xizmatida ushbu usul bugungi kunda 150 dan ortiq mamlakatda qo'llanilmoqda. Korrupsiyaga qarshi amaldagi xalqaro standartlar, jumladan, BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasi va boshqa qator huquqiy hujjatlarda davlat xizmatchilari tomonidan aktivlarning e'lon qilinishi korrupsiyaga qarshi samarali vosita ekani e'tirof etilgan;

- aholining huquqiy savodxonligini oshirish. Fuqarolarimiz amaldorlarga bosim o'tkazish uchun ham halollik printsipiga tayanishni ustivor deb bilishlari lozim. Axir, korrupsiya bu, birinchi navbatda, ijtimoiy hodisa va unga qarshi

turishning asosiy chorasi jamiyatda axloqiy asoslarni rivojlantirish va mustahkamlash hisoblanadi. O'zini qadrlaydigan va shaxs sifatida hurmat qiladigan fuqaro hech qachon jinoyatchilik qurboniga aylanmaydi, aksincha, korrupsiya omillariga samarali qarshi kurashadi;

- korrupsiya haqida xabar bergan shaxslarni himoya qilishning samarali mexanizmlarini yaratish va ularni rag'batlantirish tizimini kuchaytirish kerak.

- maktabgacha ta'limdan boshlab yoshlar ongiga "halollik vaksinasi"ni singdirish, korrupsiyaning oqibatlarini tushuntiruvchi tizimli pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish lozim [12, B.307].

Xulosa qilib aytganda, korrupsiyadan holi jamiyatni qurish – bu nafaqat huquqni muhofaza qilish organlarining, balki har bir fuqaroning burchidir. Faqatgina kuchli fuqarolik jamiyati va shaffof davlat boshqaruvi uyg'unligida barqaror iqtisodiy yuksalishga va ijtimoiy farovonlikka erishish mumkin bo'ladi. Davlatimizning xalqaro reytinglardagi o'rnini yaxshilash esa olib borilayotgan islohotlarning natijadorligini belgilovchi ob'ektiv ko'rsatkich bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M. – Yangi O'zbekiston strategiyasi – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 12-b.
2. Rose-Ackerman S. – Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform - Cambridge: Cambridge University Press, 2016. –45-b.
3. Klitgaard R. – Controlling Corruption – Berkeley: University of California Press, 1988. – 8-b.
4. Xodiyev B. va boshq. – Korrupsiyaga qarshi kurashishning ijtimoiy-iqtisodiy asoslari – Toshkent: TDIU, 2022. – 56-b.
5. O'zbekiston Respublikasining "Korrupsiyaga qarshi kurashish to'g'risida"gi Qonuni – Toshkent: Adolat, 2017. – 3-b.
6. To'laganov A. – Jinoyat huquqi: Maxsus qism – Toshkent: TDYuU, 2020. – 114-b.
7. Gulyamov G. – Davlat boshqaruvida korrupsiyaga qarshi kurash – Toshkent: Akademiya, 2019. – 82-b.
8. Mauro P. – Corruption and Growth – Washington: IMF Working Papers, 1995. – 34-b.
9. Johnston M. – Syndromes of Corruption: Wealth, Power, and Democracy – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 156-b.
10. Lee Kuan Yew – From Third World to First: The Singapore Story – Singapore: Marshall Cavendish, 2000. – 201-b.

11. Razzoqov Sh. – Jamiyatda huquqiy madaniyat va korrupsiya – Toshkent: Sharq, 2021. – 47-b.
12. Achilov A. - “O‘zbekiston Respublikasida korrupsiyaga qarshi kurashishning asosiy yo‘nalishlari”. // “O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga murojaatnomasi: milliy taraqqiyotning ustuvor yo‘nalishlari va istiqboldagi vazifalar Yangilangan konstitutsiya-barqaror ekologik taraqqiyot va demokratik huquqiy rivojlanish poydevori” // respublika ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Toshkent., O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, 2026. – 359 b.